

معرفة شناسی

حسن معلمی

مرکز بین المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

سخن ناشر

تحولات اجتماعی و مقتضیات نوپدید دانش‌ها و پدید آمدن دانش‌های نو، نیازهایی را به وجود آورده که پاسخ‌گویی به آن، ایجاد رشته‌های تحصیلی جدید و تربیت افراد متخصص را ضروری می‌نماید. از این رو کتاب‌های آموزشی نیز باید با توجه به این دگرگونی‌ها تألیف شود.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی اقتضا دارد که دانش‌پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه‌چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

از طرفی بالندگی مراکز آموزشی در گرو نظام آموزشی منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و به‌روز کردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه نشاط علمی مراکز آموزشی را در پی دارد.

در این بستر، حوزه‌های علوم دینی به برکت انقلاب شکوهمند اسلامی، سالیانی است که در اندیشه اصلاح ساختار آموزشی و بازنگری متون درسی‌اند.

«**جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمية**» به عنوان بخشی از این مجموعه که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیر ایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون درسی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون درسی در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

«**مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ**» با قدردانی و سپاس از فاضل ارجمند جناب آقای حسن معلمی مؤلف کتاب **معرفت‌شناسی** و تمام عزیزانی که در تولید این اثر همیاری و همفکری داشته‌اند، آن را به جویندگان فرهنگ و اندیشه ناب اسلامی تقدیم می‌کند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفیٰ ﷺ

فهرست

۱۱	پیش‌گفتار
۱۳	مباحث مقدماتی
۱۳	تعریف معرفت‌شناسی
۱۶	موضوع معرفت‌شناسی
۱۸	روش معرفت‌شناسی
۱۸	رابطه معرفت‌شناسی با علوم دیگر
۱۹	ضرورت معرفت‌شناسی
۲۳	معرفت‌شناسی در یونان باستان و قرون وسطی
۲۳	درآمد
۲۴	سیر معرفت‌شناسی در فلسفه غرب
۲۴	معرفت‌شناسی در یونان باستان
۲۸	معرفت‌شناسی در قرون وسطی (از صفر میلادی تا قرن ۱۵)
۲۹	کلیات
۳۳	معرفت‌شناسی در فلسفه جدید
۳۳	درآمد
۳۴	دکارت
۳۶	اسپینوزا
۳۶	لایب‌نیتز
۳۶	فلاسفه تجربی انگلستان
۳۷	لاک
۳۹	بارکلی
۴۰	هیوم (۱۷۱۱-۱۷۷۶)
۴۷	معرفت‌شناسی در فلسفه اسلامی
۴۷	کندی
۴۷	فارابی (۳۲۹-۲۵۷ ق)
۴۸	ابن سینا (۳۷۰-۴۲۸)
۴۸	غزالی (۴۵۰-۵۰۵)
۴۹	فخر رازی (۵۴۳-۶۰۶)
۴۹	شیخ اشراق (۵۴۹-۵۸۷)

خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷-۶۷۲)	۵۱
ملاصدرا (۹۷۹-۱۰۵۰)	۵۱
ملاهادی سبزواری	۵۳
علامه طباطبایی (۱۲۸۱-۱۳۶۰ ه.ش)	۵۳
شهید مطهری (۱۲۹۸-۱۳۵۸)	۵۵
جمع بندی	۵۶
منابع برای مطالعه بیشتر	۵۸
<hr/>	
معرفت حقیقی	۵۹
<hr/>	
درآمد	۵۹
تعریف معرفت حقیقی	۵۹
۱. یقین	۵۹
مطابقت	۶۱
الف) وجود و عدم	۶۳
ب) صفات وجود و عدم	۶۳
ج) ماهیات عینی و خارجی	۶۴
د) ویژگیها و صفات مفاهیم ذهنی	۶۴
۳. واقع و نفس الامر	۶۵
الف) عالم عقل یا عقل فعال	۶۶
ب) شیء فی حد ذاته	۶۶
ج) علم الهی	۶۷
د) قلب انسان، نفس کلی، لوح محفوظ و عالم مثال	۶۷
ه) مراتب وجود، عالم اعلی و عالم مجزئات	۶۷
و) خارج ظرف انعقاد قضیه	۶۷
ز) ثبوت مطلق (اعم از وجود، ماهیت، معقولات ثانی فلسفی و منطقی)	۶۷
ک) واقع هر شیء به حسب خودش	۶۸
ل) ظرف ثبوت عقلی محکمیات	۶۸
م) واقع و نفس الامر اعم از وجود و عدم، وجودی و عدمی، ذهنی و خارجی،	۶۸
درونی و بیرونی، مادی و غیر مادی است.	۶۸
<hr/>	
امکان معرفت حقیقی	۷۷
<hr/>	
درآمد	۷۷
انواع شک و یقین	۷۷
انواع شک	۷۸
انواع یقین	۷۹
شباهات شکاکان	۸۰
نقد و بررسی شکاکیت	۸۴
<hr/>	
علم حضوری	۸۹
<hr/>	
درآمد	۸۹
تعریف علم حضوری و علم حصولی	۸۹
تفاوتهای حصولی و حضوری	۹۱
مصادیق علم حضوری	۹۲
ملاک علم حضوری	۹۴

۹۷	علم حضوری ۲
۹۷	خطاناپذیری علم حضوری
۹۸	شبهات در باب علم حضوری
۱۰۰	پاسخ شبهات
۱۰۳	ارجاع علوم حصولی به علوم حضوری
۱۰۷	حقیقت علم حضوری
۱۰۹	علم حصولی ۱
۱۰۹	درآمد
۱۰۹	اقسام علم حصولی
۱۱۰	تعاریف تصوّر و تصدیق
۱۱۳	اقسام تصوّرات
۱۱۳	کلی و جزئی
۱۱۵	اقسام مفاهیم و تصوّرات جزئی
۱۲۰	منابع جهت مطالعه بیشتر
۱۲۱	علم حصولی ۲ (تصوّرات کلی)
۱۲۱	درآمد
۱۲۲	نظریات مختلف در باب مفهوم کلی
۱۲۸	لوازم باطل انکار مفاهیم کلی
۱۲۹	منابع جهت مطالعه بیشتر
۱۳۱	علم حصولی ۳
۱۳۱	درآمد
۱۳۲	اقسام مفاهیم کلی
۱۴۰	منابع جهت مطالعه بیشتر
۱۴۱	کیفیت دستیابی ذهن به مفاهیم کلی
۱۴۱	درآمد
۱۴۲	۱. کیفیت دستیابی ذهن به مفاهیم ماهوی
۱۴۷	۲. کیفیت دستیابی ذهن به مفاهیم فلسفی
۱۵۰	کیفیت دستیابی ذهن به مفاهیم منطقی
۱۵۳	اصالت حس یا عقل در تصوّرات
۱۵۳	درآمد
۱۵۳	۱. حس گرایی
۱۵۳	الف) حس گرایی افراطی (پوزیتویسم)
۱۵۴	ب) حس گرایی معتدل
۱۵۶	۲. عقل گرایی
۱۵۸	۳. نظریه فلاسفه اسلامی
۱۶۳	انواع تصدیقات ۱
۱۶۳	درآمد
۱۶۳	تعریف قضیه
۱۶۴	اجزای قضیه

انواع تصدیقات ۲	۱۷۱
درآمد	۱۷۱
اقسام قضایا	۱۷۱
قضایای تحلیلی و ترکیبی	۱۷۳
اصالت حس یا عقل در تصدیقات	۱۷۵
ارزش شناخت	۱۸۱
درآمد	۱۸۱
تعریف معرفت حقیقی	۱۸۱
مطابقت در انواع قضایا (در فلسفه اسلامی)	۱۸۳
اشکالهای نظریه مذکور	۱۸۶
ارزش شناخت در فلسفه غرب	۱۸۸
۱. عقل گرایی	۱۸۹
۲. تجربه گرایی	۱۸۹
۳. پراگماتیسم	۱۹۰
۴. انسجام کروی	۱۹۰
وجود ذهنی	۱۹۵
درآمد	۱۹۵
جهات مختلف در بحث وجود ذهنی	۱۹۵
سیر تاریخی بحث وجود ذهنی	۱۹۶
دعای فلاسفه در بحث وجود ذهنی	۱۹۹
الله وجود ذهنی	۲۰۰
معرفت دینی ۱	۲۰۹
درآمد	۲۰۹
واژه‌شناسی	۲۱۰
تغییرات ممکن در دین	۲۱۲
تغییرات ممکن در معرفت دینی	۲۱۴
معرفت دینی ۲	۲۱۹
دعای تحوّل فهم دین	۲۱۹
دلایل اقامه شده بر اثبات تحوّل عام معرفت دینی	۲۲۲
۱. استقرا	۲۲۲
۲. برهان فرد بالذات	۲۲۲
۳. پارادوکس تأیید	۲۲۲
۴. قانون علیّت	۲۲۳
۵. همبستگی سیستم یگانه معارف بشری	۲۲۳
ارزیابی الله	۲۲۴
لوازم باطل نظریه مذکور	۲۲۷
منابع جهت مطالعه بیشتر	۲۲۹
کتاب‌نامه	۲۳۱

پیش‌گفتار

دانشهای بشری به دلیل وابستگی به یکدیگر و میزان این وابستگی به درجات گوناگونی تقسیم می‌شوند. برخی از آنها پایه و اساس سایر دانشهای بشری است؛ یعنی اعتبار و ارزش دانشهای دیگر به آن دانش باز می‌گردد و از این جهت، آن را دانش درجه یک می‌نامند. به عنوان نمونه، پایه همه علوم تجربی اصل علیت است و این اصل در فلسفه مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ پس فلسفه نسبت به علوم تجربی، درجه یک به شمار می‌رود و نیز منطق که ابزار تفکر بشر و علم روش درست اندیشیدن است، در مرتبه مقدم بر فلسفه و هر علمی قرار دارد و نسبت به همه علوم، درجه یک به شمار می‌آید.

معرفت‌شناسی به دلیل بررسی معیارهای دانش بشری، حتی دانشهای پایه (بدیهیات بشری)، نسبت به همه علوم بشری حتی منطق، علم درجه یک محسوب می‌گردد. گرچه منطق و معرفت‌شناسی در پاره‌ای از مسائل اشتراک دارند، ولی منطق به عنوان علم درست اندیشیدن، پس از معرفت‌شناسی قرار دارد.

معرفت‌شناسی علمی است که از دیرباز در فلسفه اسلامی و غرب مورد توجه ضمنی بوده است، ولی از زمان دکارت (در فلسفه غرب) و علامه طباطبایی (در فلسفه اسلامی)، به طور مستقل بدان توجه شده است و اکنون در فلسفه غرب و فلسفه اسلامی با گستره عظیمی از مباحث معرفت‌شناسی و کتابهایی که در این باب نگاشته شده است مواجه ایم.

معرفت حقیقی در غیر علوم حضوری، یقین مطابق با واقع است و این تعریف دارای سه مؤلفه یقین، مطابقت و واقع است، از این رو، در این نوشتار، پس از مباحث مقدماتی (درس یک تا چهار)، در درس پنجم تعریف معرفت‌شناسی مطرح و مؤلفه یقین، مطابقت و واقع توضیح داده می‌شود و در درس ششم امکان یقین و بحث شکاکیت و از درس هفتم تا هفدهم مباحث مربوط به مطابقت مطرح می‌گردد و بحث وجود ذهنی که در واقع، مطابقت در بخش ماهیات است، در درس هفدهم بررسی می‌شود. در درس هجدهم و نوزدهم به معرفت دینی که از توابع مباحث معرفت‌شناسی است پرداخته می‌شود.

نوشتار حاضر، مطابق سر فصل مصوب برای تدریس در مقطع کارشناسی ارشد فلسفه مرکز جهانی علوم اسلامی نگاشته شده و مرحله دوم معرفت‌شناسی به شمار می‌آید و حلقه یک آن را می‌توان ده درس اول جلد یک آموزش فلسفه استاد مصباح قرار داد. به همین دلیل، در هر بحث سعی شده آراء همه یا بیشتر فیلسوفان اسلامی مطرح و مورد بررسی قرار گیرد و بهترین نظریه برگزیده شود. از این رو، جنبه تتبع، توصیف، تجزیه و تحلیل و در نهایت نقادی را به همراه دارد.

امیدوارم پژوهشگران گران‌قدری که این اثر را مطالعه و یا تدریس می‌کنند، با پیشنهادها و راهنمایی‌های خود، مرا را در غنی‌سازی این تحقیق یاری رسانند. در پایان از عزیزانی که نگارنده را در به سامان رساندن این کتاب مدد رسانده‌اند، به‌ویژه، برادر گرامی جناب حجة الاسلام رضائزاد و همکاران محترمشان در دفتر برنامه‌ریزی و تدوین متون درسی مرکز جهانی علوم اسلامی، تشکر می‌کنم و دوام توفیقشان را از خداوند خواستارم.

حسن معلمی

حوزه علمیه قم - زمستان ۱۳۸۳